

Fundamentele kenmerken van de haiku

Men zegt dat de haiku de kortste dichtvorm in de wereld literatuur is. Deze mening is vooral ontstaan met het oog op het Japanse origineel dat maar uit een enkele versregel bestaat, desondanks samengevoegd uit drie duidelijk structureerde delen. Ongewoon lijkt hier verder de indeling naar mora's¹ en nog meer de traditionele verticale schrijfwijze in kolommen van rechts naar links. Dientengevolge was het vanaf het begin onafdingbaar noodzakelijk geachte aanpassingen aan westerse geplogenheden te overwegen. Het resultaat: de verheldering van de driegedeelde opbouw door eigen verzen en de overname van het 5-7-5 ritme door vertrouwde eenheden uit lettergrepen.

Toch al in hun eerste pogingen moesten de vertalers van Japanse haiku vaststellen dat het betreffende patroon geenzins totaal door te zetten is. Ja, sommige inhouden, juist haiku relevante, konden onder een stringente normhandhaving helemaal niet meer worden vertaald. Men vergelijkte alleen de volgende woorden die allemaal in hun verschillende talen al zes lettergrepen vertonen, ergo nimmer voor de eerste of derde regel in aanmerking kunnen komen.: Nederlands *dag-en-nachtevening*, Duits *Sommersonnenwende* (zomerzonnewende, maar hier gelukkig ook nog *zomerpunt*), Engels *lily of the valley* (meiklokje), Frans *bonhomme de neige* (sneeuwman) en Spaans *espantapájaros* (vogelverschrikker, maar ook *scharminkel*). Tussen haakjes je ziet dat het Nederlands blijkbaar over een grotere woordvoorraad beschikt.

Het krampachtig streven naar vorm in overeenstemming met het origineel verleidde al te vaak tot een geforceerd spraakgebruik, tot grammaticale kronkels, tot een overbodig opblazen van woorden en tot ongemotiveerde enjambements. Maar dit is iets dat absoluut niet mag gebeuren, ook indien het 5-7-5 lettergrepen patroon nog altijd een nuttig richtsnoer is, vooral voor beginners, om eerst de benodigde taaldiscipline in te slijpen.

¹ Vanuit een linguïstisch oogpunt is een mora een eenheid die het gewicht van een lettergreep met, preciezer de duur van haar fonologische elementen. Naar de wetmatigheden van de Japanse taal bestaat een mora uit een consonant gevolgd door een korte vocaal of alleen maar uit een -n aan het einde van een lettergreep of uit een dubbele consonant. Dienovereenkomst bevatten alle volgende namen van grootsteden 4 mora's in tegenstelling tot 3, 2 en 3 lettergrepen: Ôsaka, Sendai en Sapporo.

Formele kenmerken:

1. Het grootst mogelijke schrappen van de woorden zonder dat dit ten koste gaat van het natuurlijke gebruik en taalgevoel.
2. In dit opzicht is het wel passend in aansluiting op de Japanse traditie terug te grijpen op een *kigo*, een seizoenwoord, respectievelijk – ruimer en hedendaagser geïnterpreteerd – van een functioneel gelijkwaardig sleutelwoord dat al op zich veel associaties zou kunnen losmaken om daarmee een verspilling van taalmateriaal tegen te gaan.
3. Een beknopt en uitgebalanceerd ritme dat quasi de korthed boetsert onder verwijzing naar het letterpatroon van 5-7-5.
4. Een wijze van spreken die ondanks het voorkomen van overbodige uitweidingen iets over de kwaliteit zegt (klank, onderdelen van literaire retoriek, beeldrijke spraak), dus anderzijds zich niet presenteert alleen maar in proza noch in telegramstijl.

5. Een asymmetrische structuur (*hitaishō*), in het bijzonder gebaseerd op de functie van het zogenoemde *kireji*, een snijwoord, die dikwijls al een cesuur naar de eerste of tweede regel veroorzaakt en automatisch tot een vergelijking of juxtapositie voert.
6. Om die reden staan hier ten verfolge bijna altijd twee visuele ideeën tegenover elkaar die wederom in de zin van deze asymmetrie met de driedelige structuur concurreren.
7. Geen opschrift, geen begin van een vers met hoofdletter, beter ook geen leesteken aan het einde, geen rijm om ook niets af te ronden, niets af te sluiten want dit heeft niets te maken met het generische karakter van de haiku, namelijk het ervaren van ogenblikkelijke indrukken in het voortvloeien van de tijd, dus naar zijn aard open naar achteren en vooruit.
8. Interpunctie mag beperkt blijven tot het strikt noodzakelijke omdat al de enjambements in zekere zin deze functie zullen overnemen. Operationeel kunnen het meest nog het vraagteken, het uitroepingsteken, het liggend streepje en de weglatingpunten hun oorspronkelijke waarden behouden.

Inhoudelijke kenmerken:

1. In principe komt de inhoud op de eerste plaats, wel vóór de vorm, waarbij natuurlijk hun overeenstemming de nagestreefde doelstelling blijft. Vorm is geen bak, hij is alleen maar een middel voor eigentijdse invulling.
2. Haikuwereld is overal, afgaande op de natuur tot op het gebied van menselijke en sociale aangelegenheden. Maar het gaat on geen beding om verzen in de geest van de romantiek.
3. Bijgevolg mag ook een lyrisch ik, een eigen ego nooit hier. De mens is op basis van het boeddhistische gedachtegoed niets minder dan een of ander verschijnsel van het heelal, zoals een stofdeeltje, een doornstruik, een tuinkoninkje of een regenboog. Dit heeft tot gevolg dat niet de overbrenging van een boodschap van belang is, maar het deelnemen aan een bijzondere en niettemin algemeen geldige ervaring.
4. De toegang tot de haiku komt voornamelijk door sensuele perceptie tot stand. Dus is er sprake van dagelijkse ervaringen maar opgenomen vanuit een vers oogpunt. Leidraad is altijd het fenomeen zelf. Zie de aanwijzing van Bashō: „Vraag de pijnboom om raad wat een pijnboom is!“ NB De aanhangers van de Gendai-haiku beweging willen steeds met hun eigen speciale visie opzien baren!
5. Premisse is een onbevooroordeelde, zo goed als kinderlijke instelling die zich volledig concentreert op het bij toeval ontdekte verschijnsel.
6. De opgedane kennis wordt daarna slechts met verbazing geregistreerd, onverbloemt maar met zorg uitgedrukt in poëtische woorden en doorbereikt voor het eigen begrijpen door de lezer.

7. De bijzondere suggestieve kracht van de haiku ligt dientenvolge in de gecreëerde nagalm (*yoin*) respectievelijk speelruimte voor associaties, die het mogelijk maakt dat de lezer zelf de „positieve leegte“ (*ma*) kan vullen.
8. Echter niet voldoende is een pure beschrijving, alleen een fotografische momentopname, een persoonlijk stemmingsbeeldje, want immers is er een tegenpool onontbeerlijk die de benodigde spanning aanreikt om een waaier van verdere, ondersteunende gedachten te ontvouwen.

Wezenlijke kenmerken:

1. Grondslag voor een haiku is een aha-ervaring in het hier en nu.
2. Evenwel berust zijn bijzondere aantrekkingskracht niet alleen op het meergemeld immanent verrassingseffect, maar ook op een bepaalde mysterieuze aura (*yugen*).
3. Voorts moet zijn toegang zo onmiddellijk zijn dat subject en object zoveel mogelijk smelten.
4. Dit gebeurt door middel van een hoogst gevoelig symbolisme dat de ziel van de auteur en de stimulansen van het fantasma met elkaar in contact brengt.
5. De van het wezen van het verschijnsel nagetekende denkbeelden dienen de lezer helemaal vooraan emotioneel te beroeren, zijn gevoelens (*kokoro*) te bespelen.
6. Belangrijke instrumenten ervoor zijn: een weloverwogen keuze van de woorden, een verstandig gebruik van stijlmiddelen met het oog op nog vervangbare grammaticale verkortingen, maar steeds in het kader van een natuurlijke spreektrant. Te dien einde is het van wezenlijk belang dat er nog ruimte voor naarverbeteringen bestaat.
7. De zeggingskracht dient zo doeltreffend mogelijk naast alle onverhoopte bejegeningen met de realiteit altijd gelijktijdig uitkomen op universele waarheden.
8. Tenslotte maakt de zogenaamde haikugeest deze dichtvorm tot een buitengewone ontmoeting. Hij is gegrond op nieuwsgierigheid, verbazing, deemoed en eerbiedigheid. Een secundair effect daarvan is het scherpen van de zintuiglijke ontvankelijkheid voor nieuwe indrukken wat doorgaans ook tot een beter concentratievermogen en evenwichtigheid leidt.

Lezing door Klaus-Dieter Wirth, uitgesproken tijdens de HKN ontmoetingsdag op 14 oktober 2017 in Nijmegen